

6. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року. *Офіційний вісник України*, 2008, № 93 (15.12.2008), ст. 3103.

7. Нерсесян А.С. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності : монографія. Хмельницький : Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2010. 192 с.

8. Харченко В.Б. Кримінально-правова охорона прав на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації в Україні : монографія. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. 480 с.

9. Michael Löffler. Urheberrechtsverletzungen im Internet. Rechtlich, technisch und wirtschaftlich betrachtet URL: http://www.law.tuwien.ac.at/DA_Loeffler.pdf.

10. Rozwój historyczny praw własności intelektualnej z perspektywy interesu publicznego. URL: https://www.ksiegarnia.beck.pl/media/product_custom_files/8/0/8084-interes-publiczny-i-jego-oddzialywanie-na-powstanie-tresc-i-wykonywanie-praw-wlasnosci-intelektualnej-arkadiusz-michalak-darmowy-fragment.pdf.

11. Rudolf Klostermann. Die Patent-gesetzgebung aller länder. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=GMclWSzIbKAC&pg=PA262&lpg=PA262&dq=Patentgesetz+%C3%96sterreich+1852&source=bl&ots=ZkegI9CWDD&sig=91aa6keTYF9ri9ZVezGTwZfqTGg&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwICper3iNTfAhVtwIsKHUYiCHYQ6AEwBHoECAyQAQ#v=onepage&q=Patentgesetz%20%C3%96sterreich%201852&f=false>.

12. Strafgesetz 1852 (Österreich). URL: [https://de.wikisource.org/wiki/Strafgesetz_1852_\(%C3%96sterreich\)](https://de.wikisource.org/wiki/Strafgesetz_1852_(%C3%96sterreich)).

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.4-1.6>

ПОПОВИЧ Т.П., ІВАШКОВИЧ І.І.

ДЕРЖАВНИЙ РЕЖИМ: КРИТЕРІЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Статтю присвячено дослідженню критеріїв, які використовують для ідентифікації та розмежування державних режимів. Так, вказано, що класифікація державних режимів здійснюється по-різному. Зокрема, автор зазначає, що до основи оцінки режиму, який панує в конкретній державі, можна віднести: порядок формування органів державної влади (вибори, процедура призначення); легітимацію суб'єктів, що володіють владними повноваженнями з боку суспільства; ступінь централізації державного апарату; поділ влади на три гілки; міру участі народу у державотворенні; розвиненість громадянського суспільства; ступінь участі опозиції у процесах здійснення державної влади; організацію політичної системи; додержання прав і свобод громадян; забезпечення функціонування ефективного механізму захисту прав людини; незалежність і відсутність тиску на засоби масової інформації; організацію системи судоустрою та забезпечення права на справедливий суд тощо.

Також у роботі акцентовано увагу на оцінюванні державних режимів однією із найбільш відомих міжнародних правозахисних організацій «Freedom House», котра на основі ряду критеріїв, зокрема і тих, що наведені вище, здійснює аналіз відповідності організації публічної влади тим вимогам, які ставляться до розвинених демократій і держав, котрі пропагують демократичні цінності. До того ж, розглянуто статистичні дані «Freedom House» щодо України за останні роки.

Окрім того, розглянуто діяльність Бюро демократії, прав людини і праці Державного департаменту Сполучених Штатів Америки, яке щорічно готує «Доповіді про становище з правами людини в країнах світу» та надає їх результати

© ПОПОВИЧ Т.П. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

© ІВАШКОВИЧ І.І. – аспірант кафедри теорії та історії держави і права (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

американському конгресу. Ці доповіді повинні містити інформацію про всі країни, які отримують допомогу від Сполучених Штатів Америки, а також і про всі держави-члени ООН. Саме на основі цих доповідей, з урахуванням висвітленого у них стану дотримання прав людини, парламент США приймає рішення щодо надання майбутньої допомоги певним країнам у різних сферах.

Ключові слова: державний режим, критерії ідентифікації державного режиму, демократія, права людини, свобода.

The article deals with the criteria that are used to identify and differentiate state regimes. Yes, it is stated that the classification of state regimes is different. In particular, the author notes that the basis for assessing the regime prevailing in a particular country can be attributed to: the order of formation of state authorities (elections, appointment procedure); legitimation of subjects with power over the society; the degree of centralization of the state apparatus; division of power into three branches; the extent of people's participation in government formation; the development of civil society; the degree of participation of the opposition in the exercise of state power; organization of the political system; respect for the rights and freedoms of citizens; ensuring the functioning of an effective human rights protection mechanism; independence and lack of pressure on the media; organization of the judicial system and ensuring the right to a fair court, etc.

The paper also focuses on evaluating state regimes by one of the most famous international human rights organizations, Freedom House, which, on the basis of a number of criteria, including the above, analyzes the suitability of public authorities to the requirements that currently apply to developed democracies and states that promote democratic values. In addition, the Freedom House statistics for Ukraine in recent years are reviewed.

In addition, the activities of the Bureau of Democracy, Human Rights and Labor of the State Department of the United States of America, which annually prepares "Human Rights Reports in the World" and presents their findings to the US Congress, are reviewed. These reports should include information on all countries receiving assistance from the United States of America, as well as all UN member states. It is on the basis of these reports, taking into account the enlightened status of human rights, the US Parliament decides to provide future assistance to certain countries in various fields.

Key words: state regime, criteria for state regime identification, democracy, human rights, freedom.

Вступ. Дослідження питання державного режиму з урахуванням такої категорії, як критерії ідентифікації, є одним із найбільш важливих та актуальних для суспільства, оскільки на сучасному етапі постають проблеми «злиття» державних режимів і неможливість виокремлення того чи іншого режиму. Окрім того, міжнародними організаціями зафіксовано зниження глобального рівня демократії у світі, з тенденціями до ще більшого пониження громадянських свобод, що викликає цілком зрозумілі побоювання світової спільноти. Таким чином, це питання потребує подальшого теоретично-обґрунтованого і практичного-значимого дослідження.

Аналіз публікацій свідчить про відсутність комплексного дослідження, а також про різноманітність наукової літератури з аналізованої проблематики. Проте вивченням цієї теми займалися вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема Р. Даль, Н. Латигіна, А. Лейпхарт, В. Меркель, А. Круассан, Ю. Кудрявцев., О. Сушко, О. Пристайко, О. Широкова, Р. Хотин та ін.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення теоретико-правового аналізу можливих напрямів диференціації державного режиму за його найбільш змістовними критеріями ідентифікації.

Результати дослідження. Класифікація державних режимів здійснюються надто по-різному в науковій літературі та на практиці.

Виходячи з трьох вимірів – політичної участі, політичної конкуренції та конституційного або конституційно-правового виміру, – В. Меркель і А. Круассан розробили шість параметрів, на основі яких можна визначити політичні режими різних типів. Кожен із цих параметрів пов'язаний з одним із ключових питань: 1. Легітимізація панування: як і в якому обсязі було легітимізоване панування. Демократії легітимізуються за принципом свободи і рівності реалізованого суверенітету народу; авторитарні режими – за «менталітетами», тоталітарні – за догматичними закритими світоглядами. 2. Доступ до панування: яким чином інституційно регулюється доступ

до політичного панування? У демократіях доступ до панування відкритий і інституціолізований завдяки ефективним гарантіям загального, рівного, тасмного, вільного (пасивного й активного) виборчого права. В автократіях навпаки, існують формальні або фактичні обмеження виборчого права, які базуються на ідеологічній, релігійній, расовій, етнічній, гендерній або політичній дискримінації. 3. Монополія на панування: ким приймаються або легітимізуються політичні рішення? В ефективних ліберально-конституційних демократіях подібні рішення повинні прийматися виключно представниками народу, котрі прямо або опосередковано легітимізовані демократично. Не існує таких сфер (анклавів), у яких би політичні актори, що не володіють демократичною легітимністю, мали б змогу приймати і здійснювати позаконституційні рішення. 4. Зазіхання на панування: чи лімітовано зазіхання правлячих груп на панування, чи воно має всеохопний характер? Тут порушується проблема поширення державної влади на публічну і приватну сфери. У демократіях поміж цими сферами існує межа, яка встановлена конституційно і захищається законом. В автократіях така межа є випадковою: вона проводиться, переноситься і порушується носіями влади залежно від політичної кон'юнктури. У підсумку зазіхання держави на панування виявляється необмеженим. 5. Структура панування: чи достатньою мірою державна влада контролюється декількома гілками влади, які себе взаємно стримують? Чи плюралістичною є структура панування, чи воно монополізоване однією гілкою влади? В демократіях усі три гілки влади розподілені таким чином, що вони здатні ефективно контролювати одна одну. Це стосується насамперед відокремлення судової влади від виконавчої та законодавчої. У парламентських системах при мажоритарних урядах і дисциплінованих парламентських фракціях контроль за виконавчою владою з боку парламенту на практиці виявляється вельми незначним, проте теоретично можливість його здійснення зберігається. В автократичних режимах подібний контроль або значно обмежений на користь виконавчої влади, або повністю відсутній. 6. Спосіб здійснення панування: яким чином регулюється здійснення панування? Це питання належить до сфери конституційно-правового стримування політичного панування. У демократіях панування здійснюється відповідно до конституційно легітимізованих принципів і підлягає обмеженню і контролю. В автократіях воно у принципі непідконтрольне і засноване на невизначеному у правовому відношенні або необмеженому свавіллі [1, с. 30–31].

Дослідник політичного режиму американський учений А. Лейпхарт указує на стиль поведінки політичних еліт як підставу для типологізації, зокрема, демократичних режимів [2, с. 143].

У сучасній західній юридичній науці підхід до критеріїв, які лежать в основі класифікації державних режимів, відрізняється різноманітністю при принциповій схожості вихідних позицій. Такими критеріями зазвичай називаються: 1) способи здійснення народом свого суверенітету; 2) порядок утворення і функціонування державних органів (вибори, призначення тощо); 3) організація партій, їх взаємовідносини з іншими елементами політичної системи (передовсім із державою); 4) «політична поведінка», оцінка якої визначає різницю між формально і фактично демократичним режимом; 5) ступінь централізації державного апарату; 6) ступінь участі опозиції в політичному житті країни тощо. Якщо узагальнити наведене, то в основі класифікації державних режимів ставляться критерії багатопартійності, легальної опозиції та поділу влад [3, с. 195–205].

На нашу думку, адекватно відображають критерії державних режимів, у т. ч. показники демократичності та тенденції демократизації функціонування політичних систем, дані, отримані внаслідок реалізації дослідницьких проєктів, спрямованих на вимірювання цих показників із використанням методів кількісного та якісного аналізу. Кількість оцінюваних критеріїв, обраних найвідомішими установами, не дуже відрізняється, їх зміст стосується здійснення виборчого процесу, дотримання прав і свобод, наявності політичної конкуренції, процесу урядування на різних рівнях, функціонування ринкової економіки, розвитку громадянського суспільства тощо.

Одна із найбільш відомих міжнародних правозахисних організацій «Freedom House» дає оцінку державним режимам на основі таких восьми критеріїв, як: 1) виборчий процес; 2) громадянське суспільство; 3) незалежні засоби масової інформації; 4) державне управління на рівні країни; 5) місцеве демократичне управління; 7) судовий устрій і незалежність судів; 8) корупція. Починаючи із 2004 р. організація використовує «рейтинг демократичного розвитку» як показник, що ілюструє оцінку за 7 критеріями, до яких належать: 1) виборчий процес; 2) громадянське суспільство; 3) незалежність засобів масової інформації; 4) демократичне урядування на національному та державному рівні; 5) демократичне урядування на місцевому рівні; 6) судова система та незалежність суддів; 7) корупція. Важливими для критеріїв оцінки країн перехідного періоду є такі аспекти: стабільність системи органів влади, прозорість законодавчої та виконавчої влади; спроможність законодавчої влади здійснювати функції у сфері законодавства та проведення

розслідувань; децентралізація влади; виборність місцевих органів влади; реформування державної служби, відсутність корупції та політичного впливу державних службовців [4].

У межах вказаного проекту у звіті 2010 р. Україна отримала 3,50 балів як оцінку виборчого процесу, 2,75 – громадянського суспільства, 3,50 – незалежності ЗМІ, 5,00 – демократичності урядування на національному рівні, 5,25 – демократичності урядування на місцевому рівні, 5,00 – функціонування та незалежності судової системи, 5,75 – корупції. Тобто за шкалою демократизації Україна в сукупності набрала 4,39 бала [5].

За даними звіту Freedom House 2013 р. Україна спостерігаємо такі оцінки (в балах): виборчий процес (Україна – «4,00»); громадянське суспільство (Україна – «2,75»); незалежність преси (Україна – «4,00»); демократичне управління на національному рівні (Україна – «5,75»); демократичне управління на місцевому рівні (Україна – «5,50»); система правосуддя (Україна – «6,00»); рівень корупції (Україна – «6,00»). Таким чином, за шкалою демократизації Україна оцінена у 4,82 бали [6]. Отже, за оцінкою Freedom House Україна опинилася у групі «частково вільної» держави. І як бачимо, ситуація у більшості сфер порівняно з 2010 р. погіршилася.

31 січня у щорічній доповіді «Свобода у світі 2017» міжнародної правозахисної організації Freedom House зазначається, що у 2016 р. світові держави продовжили загальні тенденції обмеження свободи, водночас сприяючи зростанню популізму й автократії. За даними правозахисників, серед 195 країн, які брали участь в оцінюванні, 87 країн (45%) були відзначені як «вільні», 59 країн (30%) – «частково вільні», а 49 країн (25%) – «не вільні». Водночас 67 країн показали зниження політичних прав і громадянських свобод у 2016 р., і тільки у 36 країнах зафіксовано здобутки. Так само у цій доповіді відзначається, що рівень свободи у світі продовжує падати уже одинадцятий рік поспіль, починаючи з 2006 р. У 109 країнах за цей період спостерігався однозначний спад свободи, тоді як 60 країн показали покращення [7].

Зокрема, вважаємо за необхідне відзначити, що Україна набрала 61 бал зі 100 в рейтингу політичних прав і громадянських свобод правозахисної організації Freedom House за 2016 р., отримавши класифікацію «частково вільної» держави. Таким чином, у графі «Політичні права» Україна набрала три бали з семи, і стільки ж балів зазначено у графі «Громадянські свободи» в розрахунку, що один бал – це найкращий показник свободи. Саме тому статус України в розділі «Свобода слова» охарактеризований як «частково вільна», така сама характеристика дісталася свободі інтернету в нашій державі [8].

В оприлюдненій щорічній доповіді «Свобода преси – 2017» міжнародної правозахисної організації FreedomHouse, яка є в розпорядженні Укрінформу, зазначається те, що в Україні останні демократичні здобутки поліпшили ситуацію зі свободою засобів інформації загалом [9].

Міжнародна правозахисна організація Freedom House 5 червня 2019 р. утринадцяте поспіль зафіксувала зниження глобального рівня демократії у світі. Зокрема, правозахисники, як і у попередніх звітах, визначають Україну як «частково вільну» країну. Вони зафіксували пониження рівня громадянських свобод у 2018 р. Бал знизився із 3 до 2 [10].

Фактично, якщо абстрагуватися від деяких гідних уваги винятків, загальна тенденція розвитку останнього десятиліття (це стосується насамперед впливових у регіональному масштабі країн) полягає в поступовому згасанні свободи в електоральних демократіях. Це тим тривожніше, якщо враховувати, що згідно з С. Хантінгтоном «сила прикладу» (а цей чинник грає надзвичайно важливу роль у хвилеподібному поширенні чи відкаті демократії) від впливових у регіональному або загальносвітовому масштабі країн диспропорційно велика [11].

Саме тому вважається, що занепокоєння з приводу нинішнього стану і політичного потенціалу демократичної системи має вагоме значення, оскільки пов'язане не тільки з проблемами «нових демократій», де складний період їх становлення часто супроводжується відтоком до авторитаризму. Не меншою мірою воно зумовлене і характером нинішнього розвитку «класичних демократій», у цьому дедалі виразніше виявляється недостатня ефективність демократії у вирішенні багатьох проблем сучасного суспільства. Згідно з дослідженням тільки 43% громадян США і Канади проти 52% визнали, що правління їхньою країною дійсно є демократичним, а в країнах Євросоюзу – 33% проти 61%. Таким чином, саме закритість влади та відсутність ефективних каналів зворотного зв'язку між державою і суспільством призводять до того, що демократія втрачає свій представницький характер і стає дедалі більш формальною [12, с. 28].

У контексті досліджуваного слід відзначити і той факт, що щорічно Бюро демократії, прав людини і праці Державного департаменту Сполучених Штатів Америки готує «Доповіді про становище з правами людини в країнах світу» та надає їх американському конгресу. Законодавство США вимагає, щоб доповідь включала інформацію про всі країни, які отримують допомогу від

Сполучених Штатів Америки, і всі держави-члени ООН. Як наслідок, з урахуванням викладеного у доповідях стану дотримання прав людини парламент приймає рішення щодо надання майбутньої допомоги іншим країнам у різних сферах. Окрім цього, згідно з офіційною позицією США якраз ці доповіді виступають одним із найважливіших елементів зусиль Сполучених Штатів Америки зі зміцнення прав людини в усьому світі. Вони надають інформацію, необхідну при виробленні політики уряду США, і можуть служити джерелом для інших урядів, міжнародних інститутів, неурядових організацій, правозахисників і журналістів. Доповіді з країн спрямовані на просування зусиль, здійснюваних у всьому світі з метою недопущення вчинення порушень, зміцнення здатності держав захищати права всіх людей і привернення уваги до тих країн, що не виконують своїх міжнародних зобов'язань у галузі прав людини. У доповідях по країнах дається незалежна оцінка становища у кожній державі порівняно із загальними нормами у сфері прав людини [13].

Доповідь по США відсутня, хоча представники держави наголошують, що також аналізують становище з правами людини у себе в країні в періодичних доповідях, необхідних відповідно до договорів про права людини, в яких вони беруть участь (наприклад, звітують перед різними органами ООН, у т. ч. Комітетом проти катувань, Комітетом з прав людини, Комітетом з прав дитини та Комітетом з ліквідації расової дискримінації, взаємний розгляд в ОБСЄ). Вибірково проаналізувавши окремі доповіді, можна резюмувати, що стан дотримання прав людини аналізується відповідно до видових модифікацій: особистих, громадянських, політичних і трудових. Уряд США аналізує певні обставини у галузі прав людини, що мали місце протягом звітного року у відповідній державі, на підставі чого робить висновки як про здобутки, так і про проблеми. Джерелами інформації виступають бесіди із представниками іноземних урядів, громадськими активістами, повідомлення ЗМІ та статистичні дані інших країн.

Одночасно слід зауважити, що Бюро демократії, прав людини і праці Державного департаменту Сполучених Штатів Америки готує також доповіді щодо міжнародної свободи віросповідання, тероризму, торгівлі людьми, просування свободи і демократії, які з 2003 р. були замінені на звіти з підтримки США прав людини та демократії у світі (дії США). Останні, зокрема, описують зусилля уряду США на підтримку демократії та прав людини в недемократичних країнах і країнах, що переживають перехід до демократії в усьому світі. Державний департамент США готує ці звіти відповідно до Закону зміцнення демократії від 2007 р.

Структура доповіді охоплює різноманітне по країні загалом (містить загальну інформацію щодо форми держави, стислий аналіз найважливіших подій державного значення протягом звітного року, а також найбільш значимих досягнень і порушень у сфері прав людини), а також сім розділів.

Розділ 1. Повага недоторканності особи, що аналізується за такими показниками (їх наявність чи відсутність): упереджене або незаконне позбавлення життя, зникнення, катування та інші жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність види поводження і покарання, умови утримання у в'язницях і слідчих ізоляторах, свавільний (несанкціонований) арешт або затримання, відмова у справедливому публічному судовому розгляді, свавільне втручання у приватне і сімейне життя, порушення недоторканності житла і таємниці листування, використання надмірної сили та інші зловживання (порушення) у внутрішніх конфліктах.

Розділ 2. Дотримання (повага) громадянських свобод, а саме: свобода слова та преси, свобода мирних зібрань та об'єднань, свобода віросповідання, свобода пересування, внутрішні переміщення осіб, захист біженців та осіб без громадянства.

Розділ 3. Дотримання політичних прав: право громадян змінювати владу. Вибори та політична участь.

Розділ 4. Корупція і прозорість в органах державної влади.

Розділ 5. Ставлення влади до розслідування міжнародними та неурядовими організаціями заяв щодо порушень прав людини

Розділ 6. Дискримінація, соціальні утиски і торгівля людьми, що включає становище жінок, дітей, інвалідів (осіб з обмеженими можливостями), національних, расових, етнічних меншин, корінного населення, антисемітизм, торгівлю людьми, прояви соціальної (суспільної) нетерпимості, дискримінацію й акти насильства на ґрунті сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності; інші прояви насильства або дискримінації у суспільстві, реагування на акти дискримінації.

Розділ 7. Права найманих робітників, зокрема: свобода об'єднань і право на ведення колективних переговорів, заборона примусової чи підневільної праці, заборона дитячої праці та мінімальний вік працездатності (для працевлаштування), прийнятні умови праці.

Наслідком чіткої структури є те, що у доповідях Держдепартаменту США кожна країна розглядається по одному і тому ж ряду параметрів і йдеться не тільки про порушення, а й про дотримання прав людини у тій чи іншій площині [14].

Висновки. Отже, підсумовуючи результати дослідження, зазначаємо, що до основи оцінки режиму, який панує в конкретній державі, можна віднести: порядок формування органів державної влади (вибори, процедура призначення); легітимацию суб'єктів, що володіють владними повноваженнями, з боку суспільства; ступінь централізації державного апарату; поділ влади на три гілки; міру участі народу у державотворенні; розвиненість громадянського суспільства; ступінь участі опозиції у процесах здійснення державної влади; організацію політичної системи; додержання прав і свобод громадян; забезпечення функціонування ефективного механізму захисту прав людини; незалежність і відсутність тиску на засоби масової інформації; організацію системи судоустрою та забезпечення права на справедливий суд тощо.

Окрім того, на основі проаналізованих даних слід зазначити, що в період глобалізації, цільовою основою якої стала загальна демократизація, певна частина держав засвідчує неефективність функціонування окремих демократичних інститутів. Підтвердженням цього слугує статистична звітність міжнародних організацій, внаслідок чого зростає нагальна потреба ґрунтовних доктринальних розробок у сфері вдосконалення й оптимізації функціонуючих на сучасному етапі видових модифікацій державних режимів.

Список використаних джерел:

1. Латигіна Н. Базові параметри демократії. *Вибори та демократія*. 2008. № 4 (18). С. 29–37.
2. Лейпхарт А. Демократія в багатопартійних суспільствах: порівняльне дослідження / пер. с англ. под ред. А.М. Салміна, Г.В. Каменської. Москва : Аспект Пресс, 1997. 287 с.
3. Кудрявцев Ю.А. Политические режимы: критерии классификации и основные виды. *Правоведение*. 2002. № 1 (240). С. 195–205.
4. Nations in transit 2009. Methodology. URL: <http://www.freedomhouse.hu/images/nit2009/methodology.pdf> (дата звернення: 30.11.2019).
5. Sushko O., Prystayko O. Democracy score. Rankings by regime type. *Nations in transit 2010. Democratization from Central Europe to Eurasia*. URL: <http://www.freedomhouse.eu/images/nit2010/Ntr-2010-Tables1.pdf> (дата звернення: 30.11.2019).
6. Freedom in the world 2013: democratic breakthrough in the balance. URL: <http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/FIW%202013%20Booklet.pdf> (дата звернення: 02.12.2019).
7. Freedom House констатує погіршення стану свободи у світі: доповідь від 31 січня 2017 р. *Мультимедійна платформа іномовлення України Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2166576-freedom-house-konstatue-pogirsenna-stanu-svobodi-u-sviti.html> (дата звернення: 03.12.2019).
8. Україна є «частково вільною» в рейтингу свободи Freedom House: доповідь від 31 січня 2017 р. *Мультимедійна платформа іномовлення України Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2166640-ukraina-e-castkovo-vilnou-v-rejtingu-svobodi-freedom-house.html> (дата звернення: 03.12.2019).
9. У Freedom House сказали, що покращило ситуацію зі свободою слова в Україні: доповідь від 28 квітня 2017 р. *Мультимедійна платформа іномовлення України Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2219263-u-freedom-house-skazali-so-pokrasilo-situaciju-zi-svobodou-slova-v-ukraini.html> (дата звернення: 03.12.2019).
10. Штогрін І. Freedom House опублікував щорічний звіт «Freedom in the world 2019». Що кажуть про Україну? *Радіо Свобода*. 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29982247.html> (дата звернення: 04.12.2019).
11. Латигіна Н.А. Сучасні тенденції розвитку демократії у світовому політичному просторі. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2018. Вип. 42. С. 240–252.
12. Широкова О.Є. Сучасні світові тенденції розвитку демократії. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2014. Вип. 61. С. 26–33.
13. Заявление о докладах США по правам человека в странах мира. Выступление временного поверенного в делах США Кэрл Фуллер на заседании Постоянного совета в Вене 11 марта 2010 г. URL: http://russian.osce.usmission.gov/root/pdfs/st_3-11-10_hrg_rus.pdf (дата звернення: 05.12.2019).
14. Хотин Р. Україна в Доповіді Держдепартаменту США щодо прав людини. *Радіо Свобода*. 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29819757.html> (дата звернення: 05.12.2019).